

KIADATLAN PROLÓGUS A KONSTANTINÁPOLYI
AZ AVAR-PERZSA OSTROMTÓL MEGSZABADÍTÓ
MÁRIA CSODÁJÁNAK AZ ELBESZÉLÉSÉHEZ

Az avar kagán /a honfoglaló Baján két trónra került fia közül a fiatalabbik/ 626 jul.29--aug.7 között a híradások szerint félelmetes létszámu és technikai felkészültségű seregével a császárvárost ostromolta, miközben a Bosporos ázsiai partján Chalkédónban Sarbaraz parencsnoksága alatt egy perzsa had is készen állott, hogy támogassa a nomád fejedelmet. Ugyanakkor Hérakleios császár harapófogóba zárt fővárosától messze-messze a Sassanida törzsország ellen hadakozott. A Bonos patricius parancsnoksága alatt álló városvédőket a nehéz napokban Sergios patriarcha Mária oltalmát kérve bátorította kemény helytállásra. Így közhiedelmmé vált, hogy a Szűzanya csodás beavatkozása mentette meg Konstantin városát, az kényszerítette visszavonulásra a rettegett emberáradatot.¹

Az események szemtanúi, résztvevői voltak azok a hívők, akik előtt - alighanem Bizánc fenyegető veszedelemből való megszabadulásának az első évfordulóján /627 aug.7-én/ - a "Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis" elhangzott. Ezt a kézirati hagyományban szerzőmegjelölés nélkül fennmaradt szentbeszédet a modern kutatók többsége Theodóros Synkellosnak tulajdonítja.²

A Szűzanya szóban forgó csodatételének a hite kitörölhetetlen nyomot hagyott a keleti egyház emlékezetében: aug.7-e évente rendszeresen megtartott Mária-nappá vált Konstantinápolyban.³ S a nagyböjt ötödik hetének szombatján megült régi bizánci Szűzanya-ünnep menetében is helyet kapott a császárvárost az avar-perzsa veszedelemtől megszabadító csoda felidézése.⁴

Igy történt, hogy a valószínűleg 627 aug. 7-re írt prédikáció illetőleg annak különböző irodalmi leszármazottai már Symeon Metaphrastés redakcióját megelőzően beépültek az egyházi naptár /s általában a hagiografikus-homiletikus tradíció/ különböző ágazataiba, műfajaiba.⁵

A homília teljes /vagy pontosabban szólva csonkítatlannak látszó/ szövege bekerült az augusztusi menologium korábbi típusába.⁶ S a május-augusztus hónapokra szóló /évharados/ menologium egyik fennmaradt példánya is őrzi a szentbeszédnek jelentős hányadát.⁷ Az augusztusi menologiumok későbbi /persze Ehrhard elképzelése szerint még mindig Metaphrastés előtti/ típusában a lerövidítés már radikálisabb: a prédikáció eredeti szövegének csak egy átírt rezüméje olvasható itt. Ezenkívül a két első esetben helyesen aug.7-hez, az utolsóban torzultan aug. 8-hoz van fűzve a homília illetve annak rövidített változata.⁸

De nemcsak az állandó egyházi esztendő ünnepeit rögzítő menológiumokban, hanem a husvét napjához igazodva változó egyházi év Ünneprendjében is már korán meggyökeredzett az avar ostrom csodájának a leírása. A régi homiliariumok mindkét típusában⁹ fellelhető egy rezümeszerű szövegváltozat /olyan, amelyenről az előző bekezdésben is szóltunk/, éspedig a nagybőjt ötödik heti szombatjához /az "akathistos" szombatjához/ kapcsolva. Ezen a különösen nagy fényű Mária-ünnepen énekelték a régi bizánci egyházi énekek legnevezetesebbikét, a hymnos akathistost, amelynek korábbi bevezető strófáját valószínűleg a 626-os ostrom hatása alatt helyettesítették új kukulionnal; ebben ugyanis Mária mint a császárváros harci oltalmazója /hypermachos/ szerepel. /Amenyiben Sergios patriarchának a hymnos akathistos szerzésében valami része volt, úgy ez több nem lehetett, mint az új nyitó versszaknak a megalkotása; a tradíció, miszerint az egész ének tőle

származna, nem érdemel hitelt./¹⁰

A Metaphrastés előtti hagiografikus-homiletikus irodalom egy harmadik műfajában, a naptári rendbe nem sorolt szentbeszéd-gyűjtemények egyik példányában is ott olvashatók a "Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis" válogatott fejezetei.¹¹

Végül meg kell említenünk, hogy az a menologiumokkal tartalmában rokon hagiografikus összeállítás /szentek, martírok, hitvallók, stb. történetének rövid vázlatos ismertetése/, amelyet synaxarium néven tart számon a bizánci egyház és irodalomtörténet, lényegében ugyancsak Metaphrastés előtti eredetű. S ez aug. 7-hez kapcsolva tartalmazza a homiliánkban elmondottak sűrített összefoglalását.¹²

Mikor aztán Symeón Metaphrastés /aki alighanem azonos Symeón Magistros Logothetésszel/ a maga forradalminak mondható átalakítását elvégezte a korábbi menológiumok, homiliariumok és egyéb hagiografikus összeállítások kínálta irodalmi anyagon, az akathistos szombatjához csatolva felvett /A. Ehrhard szerint a régi homiliariumból átvett/ egy az avar ostrom csodájáról szóló összefoglaló elbeszélést a maga egyre szélesebb körben terjedő egyházi kalendariumába. A Symeón-féle gyűjteménynek február-április hónapokat felölelő kötetében volt olvasható a bennünket foglalkoztató bejegyzés.¹³

Az egyházi év naptárát "átíró" Symeón Metaphrastés alkotása Bizáncban /s a császárváros eleste után is a keleti kereszténységben/ meghatározó jelentőségre tett szert. A menologiumnak ez a X. század második felében elkészült redakciója döntő hatással bírt a hagiografikus-liturgikus hagyomány, sőt a homiletika további alakulására is. Így érthető, hogy homiliánk mondanivalójának metaphrastési változata kisebb-nagyobb módosítással egész sor későbbi összeállításban is felbukkan,¹⁴ így panegyricumokban, homiliariumok-

ban.¹⁵ Érdekes módon még az ugynevezett "császárménológium" egyik másolatában is ott áll, persze valószínűleg késői interpolációként /nem az eredeti anyaghoz tartozóan/.¹⁶

Hogy a fent körvonalazott sokfelé ágazó hagyományban a 626-os Mária-csodatétel elbeszélésének milyen főváltozatai különíthetők el s hogy ezek közül melyik hol jelent meg illetőleg melyik kiadatlan még, - minderről a szakirodalom 1968/69-ig megjelent termékeit szem előtt tartva F. Halkin "Bibliotheca hagiographica Graeca"-ja nyújt tájékoztatást.¹⁷ Eszerint 1970 előtt nem került publikálásra - s a Szegeden hozzáférhető anyag alapján ítélve évtizedünkben is kiadatlan még - az a verses prológos /BHG No. 1059z/, amelyet egy oxfordi kéziratban /Bodleianus Seldenianus "Arch. supra 9" saec. XIV, membranaceus/¹⁸ a metaphrastési csodaelbeszélés előtt olvashatunk. Ezt a szöveget fotomásolatról itt közlöm cikkem latin nyelvű összefoglalásába ágyazva.

A prológos eredetéről ismereteim szerint máig A. Ehrhard nyomatékkaal kifejtett véleménye az uralkodó,¹⁹ miszerint az már Symeón előtt hozzátartozott a csodaelbeszéléshez s csak a Metaphrastés hagyta el a maga összeállításából, nem pedig megfordítva egy késői redaktor csatolta azt utólag a metaphrastési "narratio"-hoz. Most, hogy az eddig közzé nem tett szöveg előttünk fekszik, megállapíthatjuk a fenti elképzelés helytelenségét. A szóban forgó prológos verselése ugyanis minden kétséget kizáróan tizenöt szótagos versus politicus használatát mutatja. Ez a metrikai alakzat pedig, mint a bizánci egyházi irodalom talán legjobb ma élő ismerője, H.-G. Beck is vallja, a X-XI századnál előbb nemigen fogható meg /"... Fünfzehnsilber ... finden sich in der religiösen Lyrik der Hochsprache zum erstenmal ... im 10/11. Jahrhundert"/.²⁰

Az augusztusi menológiumok egy Metaphrastés előtti csoportjának az elkülönítésére Ehrhard nem egy helyt egyebek mellett éppen azt a feltevését használja fel érvül, miszerint proológusunk már Symeón előtt meglehetett a "narratio" bevezetéseként.²¹ Miután erről a feltevésről most beigazolódott, hogy kétségtelenül helytelen, felvetődik a kérdés, vajon nem szükséges-e több kéziratos augusztusi menológium és másfajta hagiografikus összeállítás keletkezési korát ujravizsgálni, Ehrhard rendszerezését bizonyos pontokon revideálni. Erre a kérdésre azonban nem most és itt, hanem később és egy más írásomban kívánok kitérni s ezzel a Konstantinápoly avar-perzsa ostromáról szóló homília irodalmi derivátumainak a keletkezésmenetét új megvilágításba helyezni.

J e g y z e t e k

- 1 F. Barišić, Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626: Byzantion 24 /1954/ 371-395; A. Stratos, Byzantium in the Seventh Century, I. 602-634, Amsterdam 1968, 173-196 /"Siege of Constantinople"/; S. Szádeczky-Kardoss, Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen, Szeged 1972, 91-92, 137; A. Avenarius, Die Awaren in Europa, Amsterdam-Bratislava 1974, 114-116; vö. Th. Olajos, La chronologie de la dynastie avar de Baian: Revue des études byzantines 34 /1976/ 152-153.
- Az ostrom történetének három szemtanu kortárástól származó főforrása van. Ezek közül a két próza elbeszélésnek, az alábbiakban meg tárgyalandó homiliának és a Chronicon Paschale megfelelő fejezetének francia interpretációját adja F. Makk a lejjebb 2 jegyzetben idézendő munkájában. Georgios Pisidés költői elbeszélésének /Bellum Avaricum/ olasz fordításos kétnyelvű kiadását látta el magyarázó jegyzetekkel A. Pertusi, Giorgio di Pisidia: Poemi I. Panegirici epici, Ettal 1960, 175-224.
- 2 F. Makk, Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626... Appendice: Analecta Avarica de L. Sternbach, Szeged 1975. Ez a kötet hozza rövid magyarázó jegyzetekkel a prédikáció első teljes fordítását és függelékben adja a szöveg mindmáig egyetlen teljes edicióját L. Sternbachtól.

- 3 Nem véletlenül áll, mint lejjebb látni fogjuk, éppen augusztus 7-hez kapcsolva Mária városmentő csodájának az elbeszélése a legrégibb konstantinápolyi menologiumokban és synaxariumokban.
- 4 Az akathistos szombatjáról /V. Grumel, *Chronologie [Traité d' Études Byzantines I.]*, Paris 1958, 320, 327/ lejjebb esik még szó.
- 5 Az alábbiakban elsősorban A. Ehrhard /rövidítve Ehrh./ nagyszabású és főeredményeiben máig is alapvető művére hivatkozom: *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche I., II., III 1., III 2.*, Leipzig 1937, 1938, 1943, 1952. Szükségesnek és indokoltnak látszik ez annál inkább, mert Moravcsik Gy., aki *Byzantinoturcicájában* /I., Berlin 1958, 294-295/ a nála megszokott gondossággal állította össze a lejjebb megtárgyalandó szövegek hat legfontosabbikának alapvető szakirodalmát, éppen Ehrhard kutatásait nem említi. S ugyanígy jár el az avar történelem eme forrásainak egy sor más modern kutatója; kiragadott példaként hadd utaljak a *Fontes Graeci historiae Bulgaricae* vonatkozó részleteire /III., *Serdicae* 1960, 41-55, 171-174, G. Cankova-Petkova tollából/.
- 6 Ehrh. I 676-679.—Cod. Parisinus Gr. Suppl. 241 saec. X, fol. 32^V-53^I. Sternbach /Makk 2 jegyzetben idézett műve függelékeként újra lenyomtatott/ kollációját fotomásolatok segítségével ellenőriztem. Az eredményről a Horváth János 65. születésnapjára szánt, de közbejött halála miatt epitymbionként kiadandó kötetben számolok be ezen a címen: "Megjegyzések Theo-

dóros Synkellos Konstantinápoly avar ostromáról szóló szentbeszédének párizsi kéziratáról".

- 7 Ehrh. I 358-363. — Cod. Gr. Athous Batopedi 84 saec. IX-X, fol. 63^r-68^r. Az eddig kollacionálatlan kódex olvasatait közlöm az Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. 25 /1977/ kötete számára leadott cikkemben: "Eine unkollationierte Handschrift der Homilie über die persisch-awarische Belagerung von Konstantinopel".
- 8 Ehrh. I 682-690.
- 9 Ehrh. II 263-267, 282-285. — Említést érdemel, hogy Ehrh. I 276-277 néhány olyan félévre szóló anyagot tartalmazó kéziratot is Metaphrastés előtti időkre vél visszavezethetni, amelyek az állandó és a mozgó egyházi esztendő egyaránt szem előtt tartják beosztásukban, és a félév elhatárolását a mozgó év szerint adják; ezekben is az akathistos szombatjánál szerepel a rezümészerűen lerövidített elbeszélés Mária Konstantinápolyt megszabadító csodatételéről.
- 10 Az akathistos hymnos szerzőségének örökzöld problémájához döntő új szempont ismereteim szerint az utóbbi időkben nemigen bukkant fel. A korábbi szakirodalomról és a kérdés állásáról tájékoztatást ad H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959 /Repr.1977/ 427-428.

- 11 Ehrh. III 2, 756.—Cod. Vaticanus Gr. 1572 saec. XI., fol. 41^v-74^r. A. Mai régebbi kollációját /Nova patrum bibliotheca VI 2., Roma 1853, p. 423-437/ a kódex fotokópiája alapján revideáltam az Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. 24 /1976/ kötetének készült cikkemben: "Zur Textüberlieferung der 'Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis auctore, ut videtur, Theodoro Syncello'".
- 12 Ehrh. I 695-701, vö. 51-53. — H. Delehay, Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae /Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris/, Bruxelles 1902, col. 869-876 a synaxarium több változatát is hozza a bennünket foglalkoztató elbeszélésből. Egyik legnevezetesebb synaxarium az, amelyet "Menologium Basilianum" /vagy "menologium imperatoris Basili II"/ címen szoktak idézni; ez is tartalmaz elbeszélést Mária csodájáról aug.7-nél: Migne, Patrol. Gr. CXVII, Parisiis 1868, col.573-576.
- 13 Ehrh. II 611-612. — H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959 /Repr.1977/, 570-575.
- 14 Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica I., Berlin 1958, 295: "unzählige Handschriften".
- 15 Ehrh. III 1, 208-317 /passim: "Panegyriken"/, 329, 341, 574-575 /homiliariumok/, vö. még III 2, 814-873 /passim/, 985.
- 16 Ehrh. III 1, 407-412.
- 17 III /Bruxelles 1957/ 133-170 /passim/; vö még Auctarium

/Bruxelles 1969/ 261-273 /kiegészítések, pótlások/.

- 18 H.O. Coxe, *Catalogi codicum mss. Bibliothecae Bodleianae I.*, Oxford 1853, 588-589; C. van de Vorst et H. Delehay, *Catalogus codicum hagiographicorum Graecorum Germaniae Belgii Angliae*, Bruxelles 1913, 344-345; Ehrh. III 2, 760-761; F. Halkin, BHG III, Bruxelles 1957, p. 134, *Auctarium*, Bruxelles 1969, p. 261.
- 19 Ehrh. II 610-611, III 2, 760-761.
- 20 H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959 /Repr. 1977/, 15.
- 21 Ehrh. II 610-612, III 2, 760-761, vö. I 276-277, 682-688, II 32, 267.

Samuel Szádeczky-Kardoss

PROLOGUS IN NARRATIONEM DE
MIRACULO MARIAE LIBERATRICIS
CONSTANTINOPOLIS AB AVARIS
ET PERSIS OPPUGNATAE

Folia 15^v-16^r codicis Graeci Oxoniensis Bodleiani Seldeniani "Arch. supra 9" /saec. XIV/ continent prologum metricum, nisi fallor, adhuc ineditum in narrationem de mirabili liberatione Constantinopolis ab hostibus anno 626 circumventae, quam in menologium suum inseruit Symeon Metaphrasta /F. Halkin, Bibliotheca hagiographica Graeca, Bruxelles 1957, 1969, No. 1059z = Prologus, No. 1060 = Narratio de miraculo Mariae edita postremo a J.-P. Migne: Patrologiae cursus completus ... Patrologiae Graecae tomus CVI, Parisiis 1863, col. 1336-1353 = tomus XCII, Parisiis 1860, col. 1353-1372/. In photographia, quae mihi praesto est, nonnulla minus certe legi possunt, praesertim vocabula versuum 26 /τὸν σὸν ἀχρετον/ et 36 /χαμαλῶ, γε ἀεὶ/. Ecce textus, ut videtur, nunc primum prelo traditus:

Διήγησις ἀρίστη ἐκ παλαιῶν
ἱστοριῶν συλλεγεῖσα, δι' ἣν
ἔτελ' εἰώθεν ἐορτάζειν ἡ
τοῦ θεοῦ ἁγία καθολικὴ καὶ
ἀποστολικὴ ἐκκλησία τὴν ἐ-
ορτὴν τῆς ἀκαθίστου.

Ἐμὼν ῥημάτων ἀκουσον	καὶ πρόσχες μου τοὺς λόγους,
παντάνασσα πανύμνητε	παρθενομῆτερ κόρη.
οἶδε δακρῶν σταλαγμοὺς,	οἶδε τοὺς στεναγμοὺς μου,
οἶδε τὴν λυπὴν τῆς ψυχῆς,	οἶδε καὶ μὴ παρῆδης.

5 οὐ φέρω τὰς ἐπιβουλὰς
οὐ φέρω τὴν ἐκτίθεσιν,
οὐ στέγω τοῦτου μηχανάς,
οὐχ ὑπομένειν δύναμαι
βιάζει καὶ πειράζει με
10 τοξεύει, βάλλει βέλεσιν
ἀγρεύει καὶ θηρεύει με
εἰς ἁμαρτίας βάραθρα
Ψυχῆς τὰς κώρας ἔσβεσεν,
τὸ σῶμα κατερύπωσεν,
15 Ἐξέδυσέ με τὴν λαμπρὰν
ἐνέδυσέ με ῥυπαρὸν
Ἐσύλησεν, ἀφήρπασε
τὰ ὄψρα, τὰ χαρίσματα
καὶ πένητα κατέστησεν.
20 λοιπὸν, ἄγνῃ παντάγαθε
φιλεῦσπλαγχνε φιλεῖνθρωπε
τῶν θλιβομένων χαρμονή,
τῶν πάντων καταφύγιον
Ἡ τὸν Χριστὸν μου τέξασα
25 καὶ γάλακτι τροφήσασα
ἐλέησον, οἰκτεῖρησον
καὶ τὸν ἐχθρὸν, τὸν πονηρὸν,
τὸν οὕτω δρᾶσαντα κακῶς
ταπεινώσον, κατὰβαλε
30 καὶ δὸς μοι τὴν συγχώρησιν
καὶ τὴν ἀντίληψιν τὴν σὴν,
καὶ σκέπε, φροῦρει, φύλαττε
τῶν ἀνελπίζτων ἡ ἑλπίς,
ἡ προσδοκία τῶν εἰς σε,

σατανᾶ ψυχοφθόρου,
οὐ φέρω τὴν κακίαν,
ἐνέδρας λογχολόγους.
τὴν πλάνην τῶν δαιμόνων.
νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν,
ἀτόπων λογίσμων με,
πράξεις ἀθεμίτοις,
καθέλκει, συνωθεῖ με.
μᾶλλον δὲ καὶ τοῦ νοῦ μου,
ἐσπύλωσε τὸ πνεῦμα.
στολήν τῆς σωφροσύνης,
τῆς ἁμαρτίας, σάκκον.
τὸν πλοῦτον τῆς ψυχῆς μου,
τὰ ἐκ θεοῦ δοθέντα.
Πάλιν ἐπικαλοῦμαι
φιλάγαθε παρθένε,
Χριστιανῶν προστάτις,
λιμὴν χειμαζομένων,
τῶν καταπονουμένων.
τοῦ κόσμου τὸν δεσπότην
τὸν τρέφοντα τὴν κτίσιν
τὸν σὸν ἀχρεῖτον δοῦλον,
τὸν ψυχοφθόρον λύκον
καὶ ταπεινώσαντα με
καὶ συντριψόν ἐν τῇ χειρὶ,
τῶν πρὶν ἡμαρτημένων
καὶ σκέπε εἰς τὸ μέλλον,
τὸν κόσμον ἐν ἐλέει
τῶν ἀγαθῶν ἡ βρῦσις,
παρθένε, προστρέχόντων.

35	Λῦσον, παρθένε, τὰς σειρὰς	τῶν ἐμῶν πονημάτων
	τῷ χαμαλῷ καὶ εὐτελεῖ	καὶ γε δεῖ δειλαῖω.
	Ἵπέρ πόντας σὺ δ' ἀνάστας,	τοῦ θεοῦ θυηπόλε,
	τοὺς ὕμνους καὶ τὰ θαύματα	τῆς δέσποινας τοῦ κόσμου
	μετὰ χαρᾶς ἐλλικρινοῦς,	ὥς ἦθος, ἐπευλόγει.

In apparatu critico tantum eos locos tracto, ubi littera/e libri manuscripti textu nostro discrepant. Librarius iota subscriptum nusquam adhibuit; signa accentus, aspirationis, interpunctionis inconsequenter usitavit. Variarum lectiones codicis hae sunt:

Titulus συλλεγεῖσα] συλεγῆσα / ἔτελαν] ἔτιλαν

Versus 1 πρόσχες] πρόσχες

5 σατανᾷ] σατανᾶ τοῦ

7 λογχολόγους] λονχολόγους

8 ὑπομένειν] ὑπομένην

9 βιδᾷ] βιδῆ / πειδᾷ] πειδῆ / με] μαί
μεθ' ἡμέραν] μεθ' ἡμέραν

10 τοξεύει] τοξεύει / βδᾷ] βδᾷ / με] μαί

11 θηρεύει] θυρεύει / με] μαί

12 με] μαί

13 μᾶλλον] μάλλον

14 τὸ] τῷ / κατερύπωσεν] κατερύποσεν
ἐσκέλωσε] ἐσκήλωσεν

15 ἐξέδυσέ με] ἐξέδυσεν μαί / σωφροσύνης] σωφρο-
σύνης

16 ἐνέδυσσε με] ἐνέδυσεν μαί

17 ἀφήρπασε] ἀφήρπασεν

18 δοθέντα] δωθέντα

19 πένητα] πένυτα / κατέστησεν] κατέστισεν

21 φιλεῖσπλαγχνε] φιλεῖσπλαχνε

- 22 θλιβομένων] θλιβωμένων / χαρμονή] χαρμωνί
 25 κτίσιν] κτήσιν
 26 οϊκτεῖρησον] οϊκτερήσον / ἀχρεῖον] ἀχρειον
 27 λυκον] λίκον
 28 ταπεινώσαντά με] ταπεινώσαντά μου
 29 τᾶχει] τᾶχυι
 30 ἡμαρτημένων] ἡμαρτιμένων
 32 φροῦρε] φρούρε / φύλαττε] φύλαται
 33 ἔλπει] ἔλπεις
 34 προστρέχοντων] προστρεχόντων
 36 καὶ γε αἰεὶ] γε αἰεὶ καὶ / δειλαῖψ] δειλῷ
 37 σὺ] σοι / δ' ἀνδστας] δ' ἐξανδστας
 39 ἐπευλόγει] ἐπευλόγη

Albertus Ehrhard /Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche II. , Leipzig 1938, p. 611-612 III 2., Berlin-Leipzig 1952, p.760-761/persuasum habuit prologum antiquitus ad narrationem de miraculo Mariae liberatricis pertinuisse, sed postea a Symeone Metaphrasta menologio reformato exclusum esse. Quae opinio nunc reicienda est. Versus enim politicos quindecim syllabarum poetæ ecclesiastici Byzantini ante saecula X.-XI. numquam vel certe rarissime adhibuerunt /cf. H.-G. Beck, Geschichte der byzantinischen Volksliteratur, München 1971, p. 15: "... Fünfzehnsilber ... finden sich in der religiösen Lyrik der Hochsprache zum erstenmal ... im 10./11. Jahrhundert"/. Itaque prologus noster post tempora Metaphrastae compositus et narrationi praefixus esse videtur.

Csillik Éva

SZENT DEMETER CSODÁI ELSŐ KÖNYVE

TIZENKETTEDIK FEJEZETÉNEK A KÉZIRATAIRÓL

A szlávok tulnyomó többségénél az írásbeliség és ezzel a fejlettebb kulturális élet közvetlenül vagy közvetve Cirill és Metód működésére megy vissza — s ezek a szlávok századok múltával világtörténelemformáló erővé váltak az Elbától s az Adriától a Csendes-óceánig nyúló óriási földdarabon. A szlávság apostolai, a szláv írás és irodalom megalkotói pedig Thessaloniké szülöttei voltak: századokra kiható tevékenységükben az a kölcsönhatás testesült meg, amely egyfelől a friss életerős balkáni szláv bevándorlók, másfelől az évezredes hellén kultúra értékeit őrző nagyváros, Thessaloniké között idők folyamán kibontakozott.

A szláv bevándorlók és Thessaloniké olyan nagy jelentőségűvé váló kapcsolatának kezdetéről egyetlen írott forrás nyújt némi tájékoztatást, szent Demeter csodáinak első könyve, amelyet a város érseke, János állított össze a hetedik század huszas-harmincas évtizedei táján.¹ A későbbi főpap a hatodik század végétől fogva szemtanuja vagy éppen résztvevője volt azoknak az eseményeknek, amelyek során a kegyes hiedelem szerint szent Demeter szabadította meg kedves városát különféle veszedelmektől. A kortárs tájékoztatása az általa megélt és elbeszélt eseményekről hitelt érdemlő, csak a jámbor fantázia szüleményeit kell benne elkülönítenünk a történeti tényektől.²

Ennek az elsőrendű fontosságú történeti kutfőnek, Demeter csodatételei első könyvének a tudomány követelményeit csak valamelyest is kielégítő kiadása azonban a számomra hozzáférhető szakirodalom tájékoztatása szerint mindmáig nem jelent meg nyomtatásban. Egyfelől Paul Lemerle professzor,³ másfelől egy thessalonikéi tudós munkaközösség⁴ kiállításba helyezte ugyan ilyen

edició elkészítését; ám egyelőre mindkét szövegekölés még várat magára. Így talán valami nagyon szerény szolgálatot tehetek a kutatásnak, ha a szóban forgó haglografikus mű tizenkettedik fejezetének a direkt kéziratí hagyományát a releváns kódexek olvasatainak kollacionálásával hozzáférhetővé teszem.

Demeter csodáinak János érsektől származó első könyvét a maga egészében és eredetinek látszó megszerkesztettségében egyetlen kézirat őrizte meg az utókor számára, a Parisinus Graecus 1517 saec. XII.⁵ E vezérkézirat használható olvasatainak tetemes részét azonban a tizenkettedik caput esetében /mint több más fejezetnél is/ nem értékesítette az egyedüli teljes szövegkiadás. A bollandista Corneille De Bye /Byacus/⁶ ti. 1780-ban elsősorban⁷ /ha nem is kizárólagosan/ a vatikáni kódexre /Vaticanus Graecus 821 saec. XI/⁸ alapozta a bennünket foglalkoztató részlet szövegmegállapítását. S az azóta megjelent teljes illetőleg szemelvényes kiadások lényegében nem tettek egyebet mint azt, hogy a XVIII. századi edició szövegét reprodukálják.⁹ Egyedül A. Tougard végzett némi új kézirat kollacionálást a Miracula sancti Demetrii János érsek írta első könyvének válogatott részleteihez. Ám Tougard a tizenkettedik fejezet paragrafusaiból /§ 93-106/ mindössze kettőt /§ 98-99/ méltatott figyelmére szemelvényösszeállításában.¹⁰

Ilyen előzmények után indokolt, úgy vélem, jelen cikkem latin nyelvű rezüméjébe ágyazva teljes kollációját adni a Miracula sancti Demetrii I 12 kézíratainak. Ezzel kapcsolatosan a következőket kell megjegyeznem. A thessalonikéi Demeter-bazilika cibóriumának az égésével kapcsolatos csodaelbeszélés János érsek tollából F. Halkin /ismereteim szerint ma legteljesebbnek tekinthető/ összeállítása alapján csak két középkori kódexben kereshető, a feljebb már említett párizsiban és vati-

kániban.¹¹ Mindkettőnek a megfelelő részeiről fotokópiák állanak rendelkezésemre. Ezek szolgáltak a varia lectio megállapításának a bázisául. Természetesen a legjobb fénykép sem pótolhatja maradéktalanul az eredeti pergamen levél vizsgálatát. Remélem azonban, hogy ebből fakadóan /párizsi és római utazásra nem volt módom/ számottevő hiányosság nem csuszott kollációmba. Csak azokat a helyeket tüntetem fel, ahol az egyik vagy mindkét kézirat egy vagy több betűje eltérést mutat a Migne-féle Patrologiában lenyomatott textustól. Az ékezet, a hehezet és az interpunkció vonatkozásában mindkét kézirat annyira következetlen, hogy ezzel kapcsolatos eltéréseik jelzése semmi haszonnal nem járna a szövegrekonstrukció szempontjából. Aliótát egyik kódexünk írtnoka sem alkalmazott, az minden esetben modern beletoldás a kézirati hagyomány helyesírásába. Az itacista jellegű /s más a vulgáris kiejtésből eredeztethető/ szövegeltéréseket azért nem mellőztem, mert közöttük akadhat esetleg olyan, amelyik mégiscsak segít valamit a textus megállapításában.

A Migne-féle kiadás¹² kolumnáin nincs ugyan feltüntetve a sorszámozás. Ám így is minden különösebb nehézség vagy félreértési lehetőség nélkül megállapítható, hogy a kiadás melyik sorára utalok kollációmban. Azért vettem ezt az edíciót szövegösszevetésem alapjául, mert az Acta Sanctorum ivrét kötete,¹³ ez a súlyos fóliáns rendkívül nehézkesen kezelhető, unpraktikus. Ráadásul nyomtatott sorszámozást szintén nem tartalmaz. Csak kényelmetlenséget szereztem volna szerény írásom olvasójának, ha a bollandisták eredeti szövegkiadásának a használatára szorítottam volna azt, aki kollációmát értékesíteni akarja.

A latin rezümébe ágyazottan azokat a passzusokat is sorra veszem, amelyek esetében a kéziratok kollációja nyomán a Patrologiáétól eltérő szövegmegállapítást javaslok. Ilyen javas-

lattal élek egyfelől ott, ahol Migne mindkét kódex egybehangzó tanuságát elvetve nyomtat le egy megváltoztatott szöveget, holott a kézirati tradíció kielégítő /itt-ott a kiadó "javításánál" is jobb/ értelmet kínál. Másfelől ott állok elő új szövegmegállapítási javaslattal, ahol a Patrológia az egyik kézirat — rendesen a Parisinus — jobb illetve teljesebb olvasatát mellőzi. Néhány esetben a bollandistáknál már az állott, amit magam is elfogadok, csak Migne kiadásától tér el javaslatom; az ilyen passzusokat + jellel hozom összeállításomban.

A rend kedvéért meg kell említenem, hogy mikor a fentiekben a *Miracula s. Demetrii* I 12 /§ 93-106/ teljes kézirati hagyományának a feltárásáról beszéltem, ezt mindig csak a direkt tradícióra értettem. Az indirekt hagyományt Szent Demeter csodáinak olyan későbbi emlegetései képezik, amelyek közvetlenül vagy közvetve János érsek elbeszélését visszhangozzák. Ám a késői szerzők annyira átalakítva, részben radikálisan lerövidítve, részben szónokiasan felcicomázva mondják el a cibórium égésének s vele a város szláv megrohanásának történetét, hogy tőlük az eredeti mű megfogalmazásának a rekonstruálásához számottevő segítséget nem kaphatunk. Elég példaképpen néhány ilyen századokkal későbbi feldolgozásra utalni, mert azok gondos átolvasása jól megvilágíthatja fenti megállapításunk indokoltságát: Nicetas archiepiscopus Thessalonicensis, *De miraculis s. Demetrii* 25-27 /p. 352, 12-354, 21 ed. A. Sigalas: 'Επειρηὶς 'Εταπεινὰς Βυζαντινῶν Σπουδῶν XII., 1936/; Ioannes Stauracius diaconus et chartophylax Thessalonicensis, *Oratio de miraculis s. Demetrii* 6 § 11-12 /p. 344, 33--346, 23 ed. Ioakeim Iberites: Μακεδονικά I., 190/; Constantinus Acropolita, *Oratio de megalomartyre Demetrio* 32-33 /p. 187, 32-189, 29 ed. A. Papadopoulos-Kerameus: 'Ανθόλεκτα · 'Ιεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας I., Petropoli 1891/.

Demeter csodái első könyvének figyelmen kívül hagyott párizsi kéziratbeli olvasatait először egy 1975-ös egyetemi tudományos diákköri dolgozatomban érintettem.¹⁴ Az ott mutatványként közölt varia lectiok egyike, amelyet itt a latin rezümé végén függelékként hozok, mindjárt alkalmasnak bizonyult egy élénken vitatott probléma, úgy tűnik, végérvényes megoldására: annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mikor jártak legelső ízben szláv és avar seregek Thessaloniké közelében. Bebizonyosodott, hogy ez az 586 szeptemberénél korábbra nem datálható ostrom alkalmával történt, amelyet a Miracula 13-15 caputjai beszélnek el. /Iohannes Ephesinus szir egyháztörténetében¹⁵ vagy nem Thessalonikéről van szó ennél korábbi időponthoz kapcsolódóan, vagy ha mégis, úgy a várostól messze élő és író auctort nem tekinthetjük olyan hitelt érdemlőnek, mint a Thessalonikében lakó, annak sorsában személyesen osztozó János érseket, akinek az új olvasattal félreérthetetlenné vált szövege minden más híradásnál megbízhatóbbnak tekintendő.¹⁶

Az elmondottak után talán nem alaptalanul remélem, hogy Demeter csodái I 12 fejezetéhez itt adott kézirat kollációm szintén használhatóbbá teszi a forrást a historikus számára, aki a legelső önállóan /avarok nélkül/ végrehajtott szláv támadást vizsgálja Thessaloniké történetében.¹⁷

J e g y z e t e k

- 1 H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959 /Repr. 1977/, 458-459; a korábbi szakirodalomból kiemelendő M. Jugie cikke, La vie et les oeuvres de Jean de Thessalonique: Échos d'Orient 21 /1922/ 293-307.
- 2 A Miracula s. Demetrii I /és II/ forrásértékére lásd egyebek mellett Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica I., Berlin 1958, 558-560; I. E. Καραγιαννδπούλος, Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1971, 166-167. /No. 142/.
- 3 P. Lemerle, La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula S. Demetrii: Byzantinische Zeitschrift 46 /1953/ 349-361; vö. még Revue des Études Sud-Est Européennes 12 /1974/ 409-410.
- 4 Lásd P. Charanis utalását: Balkan Studies 11 /Thessaloniki 1970/ 229-230.
- 5 A kódex leírását adják egyebek mellett F. Halkin, Manuscrits grecs de Paris: Inventaire hagiographique, Bruxelles 1968; A. Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche III 2., Berlin-Leipzig 1952, 901.
- 6 H. Delehay, A travers trois siècles: L'oeuvre des Bollandistes 1615-1915, Bruxelles 1920, 43, 53, vö. 249.

- 7 Acta Sanctorum Octobris IV, Bruxellis 1780; editio iterata, Parisiis et Romae 1866, 137-142.
- 8 A kódex leírását adják egyébek mellett R. Devreesse: Bibliothecae Apostolicae Vaticanae libri manu scripti ... Codices Vaticani Graeci. Tomus III. Codices 604-866, Città del Vaticano 1950; Haglographi Bollandiani et Pius Franchi de'Cavalieri, Catalogus codicum hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Vaticanae, Bruxellis 1899.
- 9 Teljes kiadás /legalábbis a bennünket foglalkoztató részletek vonatkozásában/: Patrologiae cursus completus ... accurate J.-P. Migne ... Patrologiae Graecae tomus CXVI, Parisiis 1864, col. 1273-1284. A szemelvényes kiadások közül a legújabb /s egyik legtöbbet felölelő/ V. Tapkova-Zaimováé : Fontes Graeci historiae Bulgaricae III., Serdicae 1960, 109-113.
- 10 A. Tougard, L'histoire profane dans les actes grecs des Bollandistes. Extraits grecs, traduction française, notes. Avec les fragments laissés inédits par les Bollandistes, Paris 1874, 86-89, vö. 253-254.
- 11 F. Halkin, Bibliotheca hagiographica Graeca I /Bruxelles 1957/ 155-156: No. 511, 516d; vö. Auctarium /Bruxelles 1969/ 58-59.
- 12 Lásd feljebb 9 jegyz.
- 13 Lásd feljebb 7 jegyz.

- 14 Fejezetek a déli szlávok Balkánra telepedésének történetéből szent Demeter csodáinak tükrében /Mutatvány a "Miracula s. Demetrii" I 12-15 új szövegmegállapításának a tanulságaiból/: Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tomus VIII. /Szeged 1975/ 7-19.
- 15 VI. 25: Iohannis Ephesini historiae ecclesiasticae pars tertia. Interpretatus est E. W. Brooks /Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Scriptores Syri. Series tertia. Tomus III. Versio/, Lovanii 1936, p. 248. Ephesosi János elbeszéléséből merit Michael Syrus X 18: Chronique de Michel le Syrien patriarche Jacobite d'Antioche /1166-1199/. Éditée ... et traduite en français par J.-B. Chabot, II., Paris 1901, 347.
- 16 T. Olajos, К вопросу об истории заселения балканских земель славянами: Oikumene 1 /1976/ 243-245.
- 17 Iohannes episcopus urbis Nikiu, Chron. 109, 18 /The Chronicle of John, Bishop of Nikiu. Translated from Zotenberg's Ethiopic Text by R.H. Charles, London-Oxford 1916, p. 175-176/ egy Phokas császársága /602-610/ idején /609 körül ?/ Thessalonikét érő barbár támadásról szól homályosan. Elképzelhető, hogy ez a híradás is arra a szláv rajtaütésre vonatkozik, mint amelyről a Miracula s. Dem. I 12 fejezete tájékoztat.